

Інститут післядипломної педагогічної освіти
Київського університету імені Бориса Грінченка
Навчально-виховний комплекс «Домінанта»

ГРІНЧЕНКІВСЬКІ ЕТЮДИ

«Україна! В цьому слові для мене все»

Навчально-методичний посібник

Київ — 2019

Схвалено для використання у загальноосвітніх навчальних закладах
комісією з філософсько-світоглядних дисциплін
Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України
(протокол № 1 від 14 березня 2019 року)

За загальною редакцією

Войцехівського М.Ф., директора Інституту післядипломної
педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка,
кандидата педагогічних наук, доцента;
Уфімцевої С.В., директора НВК «Домінанта»,
кандидата педагогічних наук.

Рецензенти:

Салата О.О., завідувач кафедри історії України Історико-філософського
факультету Київського університету імені Бориса Грінченка, доктор історич-
них наук, професор;

Лоха Л.О., вчитель-методист ліцею «Поділ» № 100, заслужений вчитель України.

Керівники авторського колективу:

Левітас Ф.Л., завідувач кафедри історичної та громадянської освіти Інсти-
туту післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса
Грінченка, доктор історичних наук, професор;

Дика Н.М., завідувач кафедри методики мов та літератури Інституту після-
дипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінчен-
ка, кандидат педагогічних наук, доцент.

Г85 **Грінченківські етюди. «Україна! В цьому слові для мене все» :**
навчально-методичний посібник / за заг. ред. М.Ф. Войцехівського,
С.В. Уфімцевої ; кер. авт. кол.: Ф.Л. Левітас, Н.М. Дика. — К. : АКМЕ
ГРУП, 2019. — 176 с.

ISBN 978-617-7354-16-0

Навчально-методичний посібник є спільним проектом Інституту після-
дипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка
та навчально-виховного комплексу «Домінанта». Запропонована праця містить
історико-літературні студії, присвячені багатоманітній творчості Бориса Дми-
тровича Грінченка, і методичний досвід педагогів у використанні Грінченкової
спадщини на уроках та у позаурочний час.

Для вчителів історії, правознавства, етики, української мови та літератури,
іноземних мов, всіх, хто цікавиться життям і творчістю Великого Українця.

УДК 37.091.4Грінченко

ISBN 978-617-7354-16-0

© М.Ф. Войцехівський, С.В. Уфімцева,
Ф.Л. Левітас, Н.М. Дика та ін., 2019
© ТОВ «АКМЕ ГРУП», 2019

ЗМІСТ

<i>Войцехівський М.Ф.</i> Постать Бориса Грінченка на зламі епох, або Сучасний Борис Грінченко з минулого	5
РОЗДІЛ I ІСТОРИКО-ЛІТЕРАТУРНА І ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА БОРИСА ГРІНЧЕНКА У ВІЗІЯХ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ	
<i>Уфимцева С.В., Ситченко С.Г.</i> Спадщина Бориса Грінченка в освітньому процесі	8
<i>Сафарян С.І.</i> Літературна спадщина Бориса Грінченка як засіб формування громадянської компетентності	17
<i>Дика Н.М.</i> Словник Бориса Грінченка як засіб розвитку лексикографічної компетентності вчителя-словесника	30
<i>Беззуб Ю.В.</i> «...Звемо його нашим національним пророком...» Постать Тараса Шевченка в публіцистичній спадщині Бориса Грінченка 1892–1893 рр.	39
<i>Кузьменко Г.В., Матвійчук О.Є.</i> Літературна творчість Бориса Грінченка у візуальних образах художників-графіків	53
<i>Левітас Ф.Л.</i> Елітна проза Бориса Грінченка «Брат на брата» як історико-філософське джерело	70
<i>Клименко Н.П.</i> Політичні переконання та світоглядні орієнтири Насті Грінченко у контексті становлення українського національно-визвольного руху початку ХХ ст.	78
<i>Лозова О.Б.</i> Гуманізація освіти через призму творчої спадщини Бориса Грінченка	91
<i>Петрошук Н.Р.</i> Педагогічні погляди Бориса Дмитровича Грінченка на роль учителя в суспільстві	95

РОЗДІЛ II
ГРІНЧЕНКОЗНАВЧІ ПРАКТИКИ
У ВИМІРАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

<i>Левітас Ф.Л., Клименко Н.П., Трухан О.Ф.</i> Використання творчої спадщини Бориса Грінченка в освітньому процесі	102
<i>Кулигіна С.Ю.</i> Урок-диспут «Яку силу має людська доброта?» (за оповіданням Бориса Грінченка «Грицько»)	114
<i>Лавринчук В.П.</i> Урок розвитку зв'язного мовлення в 6 класі. Усний переказ тексту у художньому стилі	120
<i>Марченко І.І.</i> Утвердження прагнень людини до любові та добра в оповіданні Бориса Грінченка «Каторжна»	123
<i>Ситченко С.Г.</i> Комбінований урок «Виховання родинних цінностей» (за оповіданням Бориса Грінченка «Батько та дочка»).....	129
<i>Ситченко С.Г.</i> Урок розвитку зв'язного мовлення (6 клас). Особливості опису природи. Усний детальний переказ розповідного тексту з елементами опису природи	132
<i>Приходько Т.П.</i> Квест «Сторінками життя та творчості Бориса Грінченка»	137
<i>Syrota N.</i> Lesson plan. Borys Hrinchenko. "I've devoted myself to a hard labour without any doubts..." The main facts of the biography.....	145
<i>Pilipchouk T.</i> Plan de la leçon. Boris Hrinchenko. «J'ai consacré ma vie à un travail dur sans aucun doute...» Les faits principaux de la biographie	149
<i>Олексенко С.В.</i> Використання творів Бориса Грінченка для дітей у практиці психолога навчального закладу.....	154
<i>Дудар О.В., Богданець-Білоskalенко Н.І.</i> Музей Бориса Грінченка як приклад новітніх освітніх практик університету	161
<i>Ковбасенко Ю.І.</i> Мала проза Бориса Грінченка у педагогічному та художньо-естетичному вимірах	168
<i>Відомості про авторів .....</i>	174

Олексенко С.В.

ВИКОРИСТАННЯ ТВОРІВ БОРИСА ГРІНЧЕНКА ДЛЯ ДІТЕЙ У ПРАКТИЦІ ПСИХОЛОГА НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Борис Дмитрович Грінченко головним завданням школи визначав формування розвиненої людини, спроможної засвоїти світоглядні, морально-етичні, естетичні, психолого-етнографічні особливості своєї нації. Також він говорив, що «...виховання конче мусить бути національне, система виховнича повинна бути така, щоб в ній народність мала відповідне собі місце» [4, 7]. І нині ці ідеї не втрачають актуальності.

Зміни, які відбуваються в нашій країні, проблеми, які виникають у процесі її розбудови, доводять, що розвиток України як сучасної європейської держави вимагає окрім іншого формування сильного громадянського суспільства. Серед умов життєздатності громадянського суспільства можна виділити такі, які стосуються індивідуальних особливостей окремого громадянина, а саме: автономію особи, доволі високий рівень її соціального, інтелектуального, психологічного розвитку, відповідальність за наслідки власних дій, здатність до громадського співробітництва заради індивідуальної і спільної вигоди та громадянського миру [6].

Тобто основою громадянського суспільства є психологічно зріла особистість з добре розвиненими соціальними навичками та високим рівнем громадянської свідомості. Формування такої особистості вимагає тривалого часу та спільних зусиль усіх учасників навчально-виховного процесу. І важливу роль у цьому відіграє психологічна служба навчального закладу, зокрема практичний психолог. Так, відповідно до Положення про психологічну службу у системі освіти України, практичний психолог має брати участь в освітній діяльності, спрямованій на забезпечення всебічного розвитку здобувачів освіти як особистості та найвищої цінності суспільства, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству [1].

Частина цих завдань перегукується із завданнями громадянського виховання, визначеними Концепцією розвитку громадянської освіти в Україні [3]. Також ця Концепція серед основних громадянських компетентностей виокремлює такі:

- розуміння власної громадянської (державної), національної та культурної ідентичності, повага до інших культур та етносів;
- здатність берегти українські традиції та духовні цінності, володіти відповідними знаннями, вміннями та навичками, спроможність реалізувати свій потенціал в умовах сучасного суспільства;
- розуміння значення національної пам'яті та її впливу на суспільно-політичні процеси [3].

Отже, перед практичним психологом навчального закладу постає завдання формування цілісної, гармонійно розвиненої особистості, яка, з одного боку, володітиме компетентностями, необхідними для успішної діяльності в майбутньому, буде орієнтованою на загальноєвропейські цінності, а з іншого — спиратиметься на досвід свого народу, його духовні орієнтири.

Відтак виникає необхідність добору відповідного методичного забезпечення. Тут у пригоді може стати художня література, яка відображає ті риси характеру та поведінку, на які потрібно орієнтуватись, або описує ситуації, які можна використати для аналізу поведінки та взаємин між людьми.

Особливо цінними у даному контексті вважаємо прозові літературні твори Бориса Грінченка для дітей. Вони є результатом уважних спостережень автора під час вчительської діяльності за характерами, поведінкою, стосунками дітей та пронизані глибоким психологізмом («Олеся» (1890), «Грицько» (1890), «Кавуни» (1891), «Украла» (1891), «Дзвоник» (1897), «Каторжна» (1888), «Сестриця Галя» (1885)). Твори для дітей орієнтовані на вікове сприйняття читачів та описують ситуації, з якими діти можуть стикатися у своєму повсякденному житті або є повчальними і будуть спрацьовувати на випередження. Тематика творів досить широка і дає можливість спеціалістові обрати історію, яка допоможе виконати завдання психологічної роботи.

Якщо конкретизувати завдання, які стоять перед практичним психологом навчального закладу, то він повинен сприяти формуванню у дітей відповідальної та безпечної поведінки в ситуаціях ризику, готовності до самореалізації; формуванню життєвої компетентності,

психологічної готовності до взаємодії в інклюзивному середовищі з дитиною з особливими освітніми потребами, психологічної культури учасників освітнього процесу; попередженню будь-яких видів і форм насильства та конфліктів серед учнів; формуванню небайдужого ставлення до постраждалих дітей, усвідомлення необхідності невідкладного інформування педагогів про випадки домашнього насильства і конфліктів серед дітей, що стали їм відомі [1].

У Плані заходів МОН України щодо розвитку психологічної служби системи освіти України на період до 2020 року визначається необхідність покращення науково-методичного забезпечення, зокрема за такими напрямками, як: профілактика різних форм насильства, професійне самовизначення старшокласників, які опинились у складних життєвих обставинах, надання допомоги дітям і сім'ям, що опинились у складних життєвих обставинах [2].

За якими ж напрямками, в якій формі та для яких завдань можна використовувати художні твори, зокрема оповідання для дітей Б. Грінченка?

На нашу думку, твори Б. Грінченка можна застосовувати як в індивідуальній роботі, так і на групових заняттях, соціально-психологічних, просвітницько-профілактичних тренінгах. Оскільки тривалість індивідуальних сесій та групових занять обмежена і передбачає вирішення різноманітних психологічних завдань, не всі оповідання можна використовувати повністю. Для опрацювання варто обирати оповідання, які або знайомі дітям з попередньої виховної роботи, або вони читали їх вдома з батьками, або ж використовувати уривки для виконання певних завдань. Добираючи твори для роботи, слід враховувати вік дітей.

У діагностичній, розвивально-корекційній діяльності практичного психолога застосовується рекомендований психологічний і соціологічний інструментарій, стандартизовані прийоми та методи роботи. Використання ж уривків із художніх творів буде доречним у таких видах роботи, як:

- профілактика, яка передбачає своєчасне попередження відхилень у становленні особистості, міжособистісних стосунках, запобігання конфліктним ситуаціям в освітньому процесі;

- розвивально-профілактична робота, яка спрямовується на усунення труднощів соціально-психічного розвитку, схильності до залежностей та правопорушень, різних форм девіантної поведінки;

- навчальна діяльність (факультативні заняття з психології);
- просвіта, яка допомагає формуванню психологічної та соціальної компетентності.

У творах Бориса Дмитровича для дітей та про дитяче життя акцентується увага на психологічних особливостях формування дитячої особистості, що може стати у пригоді практичному психологу. А саме:

- розкривається емоційний світ конкретної дитини («Дзвоник», «Каторжна», «Ксеня» та ін.);

— вказується на умови формування дитячої особистості (що сприяє розвитку благополучної, гармонійної особистості (Василь в оповіданнях «Дядько Тимоха» та «Ксеня», Грицько з оповідання «Грицько»), а що є причиною для формування «надломленої», деструктивної особистості (Семен з оповідання «Грицько», Докія з оповідання «Каторжна»));

- висвітлюються причини, які призводять до девіантної поведінки дитини, формування деструктивної рольової поведінки жертви, агресора («Кавуни», «Украла», «Каторжна», «Сама, зовсім сама», «Ксеня»);

— описуються різні стилі батьківсько-дитячих відносин і їх вплив на розвиток дитини («Сестриця Галя», «Каторжна», «Грицько» — Грицько та Семен, «Ксеня», «Батько і дочка»);

- показуються психологічні, соціальні, економічні причини насильства та жорстокого поводження з дітьми, наслідки цих дій для зростаючої особистості («Дзвоник», «Украла», «Каторжна», «Ксеня»);

— ілюструється психологія вчинку, прояви характеру героїв під час життєвих випробувань («Грицько», «Кавуни», «Украла»).

У роботі психолога навчального закладу оповідання Б. Грінченка для дітей доцільно використовувати за такими напрямками:

- розвиток емоційної сфери дітей (емпатії, розрізнення власних емоцій і почуттів та емоцій інших людей);
- міжособистісна комунікація;
- просвітницько-профілактична робота з попередження насильства та жорстокого поводження з дітьми;
- формування стратегій поведінки в стресових ситуаціях, відповідальної та безпечної поведінки в ситуаціях ризику;
- надання допомоги дітям і сім'ям, що опинились у складних життєвих обставинах.

В індивідуальній та груповій роботі психолог може використувати уривки з оповідань для дітей як психологічну метафору, яка є новелістичним способом презентації психологічних труднощів та типових для людини засобів їх вирішення. Адже метафора є багатофункціональним інструментом практичної психології, вона корисна в роботі з емоціями, станами, переконаннями як перенос, спосіб викриття агресії, гніву, страху, роздратування. Метафора застосовується як засіб емоційного впливу і викликає емоційні переживання. А твори Б. Грінченка є глибоко психологічними, викликають цілий спектр емоцій та почуттів. Завдяки використанню уривків з оповідань для дітей як психологічної метафори діти зможуть поглянути з іншого боку на звичні явища, знайти аналогії з ситуаціями в оточуючому їх житті, краще зрозуміти поведінку учасників цих ситуацій, через емоційні переживання створити власну картину ситуації та усвідомити свою роль у ній.

Для опрацювання емоційних переживань, пов'язаних з адаптацією, можна використати уривки з оповідання «Дзвоник»: «І пішли дні за днями. Серед людей жила Наталя в самотині. Жила? Ні, вона не жила. Вона слухалася — дзвоника. Дзвоник будив її — вона вставала, кликав снідати — вона йшла, велів учитися — вона вчилася, випускав з класу після лекції і знову наказував сідати — вона слухалася. І так усе: сон, їжа, гулянки, наука — все дзвоник велів, промовляючи своїм гострим, ухові дошкульним голосом. Тепер у неї не було своєї волі — він усю забрав. А вона не звикла до цього. Вона звикла, рано вставши, вибігати на волю і увесь день робити, що хочеться: бігати, сміятися, борюкатися, плюскатися в чистих хвилях оточеної зеленими очеретами річки. Ото життя! а тут нема життя, бо він одняв волю.

Їй стало здаватися, що він живий і що навіть начальниця слухається його й через те вона така завжди однакова... Її, Наталю, дзвоник знає і вмисне так вигукує, бо хоче їй дошкулити. Вона, звісно, знала, що це не так, але не могла збутися тієї думки. І вона зненавиділа його» [9].

Для опрацювання емоцій злості, образи можна використати уривки з оповідання «Каторжна»: «І так минали роки...

Минули — із маленької дівчинки виросла доросла дівчина. Та життя їй не перемінилося: так, як і попереду, біла її мачуха і зневажав п'яний батько; як і попереду, не мала вона на вулиці подруг

і була всім чужа, не маючи нікого до себе прихильного, та й сама не була вона ні до кого прихильна — залилася вона “каторжною”, як і була...

Вона, кажу, не могла ще зрозуміти того, що в таких випадках сама іноді була винна, не могла, бо дуже вже великої кривди зазнала від людей. І вона винуватила цих людей за все: за свої муки й сльози, за своє дитинство безрадісне, безлюбне, за свої молоді літа, що марно гинули, — за все, за все. І люди були справді винні. Одні пекли її, мучили — така була її мачуха. Другі не хотіли зрозуміти її мук, а тільки глузували з неї (або їй так здавалося, що глузували), — такі були дівчата, парубки. І вона це все терпіла і не знала, чим пожити собі. І отоді прокинулася у неї в серці журба така страшна, сум такий великий, що він палив їй усі груди, не давав спокою ні вдень ні вночі» [9].

У тренінговій роботі з учнями, спрямованій на вирішення актуальних проблем, застосовуються методи та прийоми, які допомагають на практиці знайти рішення поставлених завдань та передбачають групову взаємодію.

Найбільший ефект дає робота в підгрупах, у парах (для вирішення проблемних ситуацій, аналізу та обговорення проблеми), дискусія (обговорення проблеми з урахуванням різних точок зору), мозковий штурм. Для цієї роботи потрібен інформаційний матеріал з певною проблемою, який можна знайти у творах Б. Грінченка для дітей.

Як проблемні ситуації у підгрупах можна використати уривки з оповідань «Ксеня» (суперечка Василя та Івася) та «Грицько» (ситуація в садку між Грицьком і Семеном).

Питання для обговорення можуть бути такі:

— Які емоції призвели до агресивної поведінки дітей?

— Чи вплинули умови життя героїв на їхню поведінку в цій ситуації?

— Як ненасильницьким способом можна вирішити цю ситуацію?

На заняттях, спрямованих на профілактику насильства, можна використати ситуації з оповідань «Дзвоник» (глузування дівчат над Наталею), «Каторжна» (домашнє насильство, цькування Докії дітьми), «Украла» (економічне насильство та його наслідки) для аналізу та обговорення в підгрупах чи в парах або ж у формі дискусії.

Питання для обговорення:

- Причини насильницьких дій щодо дітей?
- Які види насильства описані в оповіданні?
- До яких наслідків для дитини може або вже призвело жорстоке поводження з нею та насильницькі дії?

— Роль дорослого у вирішенні ситуацій, пов'язаних з насильством?

Для аналізу психології вчинку героя можна використати уривки з оповідань «Грицько», «Кавуни», «Сестриця Галя» та обговорити вчинок у формі дискусії.

На тренінгових заняттях з розвитку емоційної сфери дітей можна провести мозковий штурм на тему «Які емоції переживають герої оповідання?» («Украла», «Дзвоник» та ін.).

Отже, художні твори Бориса Грінченка для дітей, в яких яскраво та точно описується внутрішній світ та психологічні особливості поведінки дітей, відкривають широкі можливості їх використання у психологічній практиці психолога навчального закладу. Застосування уривків з оповідань для дітей Б. Грінченка створює умови для розвитку особистості, орієнтованої на традиції, досвід свого народу, критичне усвідомлення цього досвіду, для формування національної та культурної ідентичності.

ДЖЕРЕЛА

1. Наказ МОН України від 22.05.2018 р. № 509 «Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0885-18>
2. Наказ МОН України від 08.08.2017 р. № 1127 «Про затвердження Плану заходів Міністерства освіти і науки України щодо розвитку психологічної служби системи освіти України на період до 2020 року» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://imzo.gov.ua/2017/08/08/nakaz-mon>
3. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.10.2018 р. № 710-р «Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80>
4. Коляденко О.В. Ідеї Бориса Грінченка про мету і завдання національної школи [Електронний ресурс] / О.В. Коляденко // Освітологічний дискурс. — 2016. — № 3 (15). — Режим доступу : <http://od.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/395>

5. Грінченко Б.Д. Цель народной школы / Б. Грінченко // Грінченко Б. Зібрання творів. Педагогічна спадщина. Кн. 1 / Київ. ун-т ім. Б. Грінченка ; упоряд. О.М. Мислива, А.І. Мовчун, В.В. Яременко ; вступ. слово В.О. Огнев'юка; передм., комент., прим. В.В. Яременка. — К. : [Київ. ун-т ім. Б. Грінченка], 2013. — С. 501–505 [передрук статті 1885 р.].
6. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Громадянське_суспільство
7. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://dt.ua/personalities/samoidentifikaciya-prosvititelya-_.html
8. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://applied-research.ru/ru/article/view?id=5650>
9. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.ukrplib.com.ua/books/printit.php?tid=773>

Дудар О.В., Богданець-Білоskalенко Н.І.

МУЗЕЙ БОРИСА ГРІНЧЕНКА ЯК ПРИКЛАД НОВІТНІХ ОСВІТНІХ ПРАКТИК УНІВЕРСИТЕТУ

У сучасному світі не вщухають дискусії про місію університетів у розвитку та становленні особистості і як фахівця, і як носія певних цінностей. У цьому контексті залишається важливим питання: вищий навчальний заклад є храмом науки, де домінує культ розуму, чи має забезпечувати функціонування «економіки знань». Університети як носії культурних практик пережили неодноразове трансформування відповідно до вимог різних історичних епох, їх досвід, на думку багатьох дослідників, заслуговує на повагу і подаліше вивчення.

Оскільки музейні середовища при закладах освіти відомі в Україні ще з XIX ст. (приміром, колекція творів живопису, подарована Ніжинській гімназії вищих наук у 1845 р. з нагоди святкування 25-річного ювілею з дня відкриття почесним попечителем Олександром